

ماهیت و آثار حقوقی قراردادهای

بیمه عمر

دکتر محمد امامی^۱

مصطفی السان^۲

چکیده

قراردادهای بیمه عمر به منزله یکی از اقسام عقود، تحت شمول عموم ماده ۱ قانون بیمه قرار گرفته و از قواعد عمومی قراردادهای تبعیت می‌کنند. با این وجود دخالت عنصر «احتمال» در این نوع قراردادهای جدید بودن و تحول گسترده آنها در طول دورانی که بشر این قراردادهای را برای راحتی خویش ابداع نموده است، ماهیت و آثار حقوقی قراردادهای مذکور را در ابهام قرار داده است. در این مقاله تحلیل ماهیت یگانه کلیه تمام اقسام قراردادهای بیمه عمر و مطالعه آثار جداگانه سه قسم عمده این قراردادهای (بیمه عمر در صورت حیات، در صورت وفات و مختلط) بررسی می‌شود. در برخی موارد بحث تطبیقی نیز به عمل آمده است.

۱. دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز
۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی

واژگان کلیدی

حقوق قرارداد، بیمه عمر، سرمایه بیمه‌ای، انتقال و توثیق بیمه‌نامه‌های عمر، حقوق و تعهدهای طرفین قرارداد.

مقدمه و پیشینه تاریخی

انسجام جوامع و پیشرفت فرهنگی ملت‌ها، خواسته‌های آنها را از محدوده معاملات پایاپای فراتر برد و آنها فهمیدند که آرامش و آسایش زندگی فقط با قراردادهای متقابل به قصد سودبری امکان‌پذیر نیست. این تغییر نگرش به منزله نقطه عطفی در حقوق قراردادهای بشر را به سوی تفکر تأمین آتی خویش از طریق قراردادهایی موسوم به «تأمین یا بیمه» هدایت کرد و به رغم مخالفت اولیه با این قراردادهای ویژه در حیطة زندگی و عمر به ادعای قمار و شرط‌بندی بودن، اقتضای نیاز بشری و خطرهای روز افزون ناشی از انقلاب صنعتی ابتدا سیستم حقوقی کامن لا و سپس نظام‌های حقوقی دیگر را به انعطاف و تعدیل ایده‌ها در این زمینه وا داشت. هر چند در مورد تاریخ شروع پوشش بیمه‌ای و انعقاد اولین عقد بیمه اختلاف وجود دارد ولی در خصوص قراردادهای بیمه عمر اغلب آن را دارای ریشه انگلیسی می‌دانند و معتقدند که بعد از آتش‌سوزی معروف لندن در سال ۱۶۶۶ همراه با سایر بیمه‌ها نظیر بیمه حریق گسترش یافت. [۱]

بیمه عمر در ایران به وسیله نمایندگی یک شرکت بیمه خارجی به نام ویکتوریا در سال ۱۳۱۴ آغاز شد و اولین بیمه‌نامه صادره از نوع مختلط پس انداز بود. [۲] در اواخر سال ۱۳۱۴ نیز شرکت سهامی بیمه ایران با کمک و مساعدت مرحوم علی اکبرخان داور تأسیس شد [۳] و بعد از انقلاب اسلامی ایران با ملی شدن صنعت بیمه در چهارم تیرماه ۱۳۵۸ امر بیمه‌گری بر عهده شرکت‌های ایرانی قرار گرفت. انقلاب اسلامی در ایران موجب مطرح شدن جدی بحث مشروعیت یا عدم مشروعیت قراردادهای بیمه -- به ویژه بیمه عمر- گردید و فقها، در توجیه نیاز به این نوع قراردادهای ضرورت انجام آن به ایراد سخنرانی و نوشتن کتاب پرداختند. [۴]

مطالب این مقاله را در چهار گفتار جداگانه به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌دهیم:

گفتار اول - کلیات

گفتار دوم - ماهیت حقوقی قراردادهای بیمه عمر

گفتار سوم - انعقاد قراردادهای بیمه عمر

گفتار چهارم - آثار حقوقی قراردادهای بیمه عمر

گفتار اول - کلیات

الف. کلیات حقوق قراردادها

به طور کلی می‌توان قرارداد را رابطه الزام آور اعتباری بین دو یا چند شخص تعریف نمود. به عبارت دیگر بنا به تعریف قانونی مندرج در ماده ۱۸۳ قانون مدنی ایران عقد یا قرارداد «عبارتست از این که یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر دیگر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آنها باشد.» [۵]

عقد و قرارداد از لحاظ ماهیتی هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند. شاید بتوان قرارداد را معادل فارسی کلمه «عقد» محسوب کرد و از این طریق از مباحث نظری موجود در این خصوص احتراز نمود و هر یک از این دو واژه را به جای هم به کار گرفت. اصل حاکمیت اراده و اصل آزادی قراردادها که بعد از رنسانس در روابط اجتماعی به یک قاعده غیر قابل تردید تبدیل شده است، در تمام قراردادها از جمله قراردادهای بیمه عمر قابل اعمال می‌باشد. برای اعتبار هر قراردادی وجود ارکان زیرضرورت دارد:

۱. قصد طرفین و رضای آنها (به موجب ماده ۱۹۰ قانون مدنی ایران)

۲. مورد معامله

۳. اهلیت طرفین

۴. جهت مشروع

در قانون مدنی ایران، قراردادها به اقسامی چون لازم، جایز، خیاری، منجز و معلق تقسیم می‌شود. اقسام دیگری نیز، از جمله عقود معین و غیر معین، عقود رضایی و تشریفاتی، عقود غیر معوض و معوض، عقود قطعی و شانس‌ی [۶]، عقد عهدی و

تملیکی، عقد الحاقی و آزاد، عقد متعادل و نامتعادل و عقد مستمر و عقد آنی هستند. در بحث خصوصیات قراردادهای بیمه عمر به تبیین جایگاه حقوقی این قراردادها از لحاظ تقسیم‌بندی بر مبنای عقود می‌شود.

اگر قراردادی که منعقد می‌شود اجرا نگردد، هیچ تغییری در وضعیت اشخاصی که آن را منعقد نموده‌اند، ایجاد نخواهد کرد. به همین دلیل قانون‌گذار برای قراردادها ضمانت‌های اجرایی به شرح زیر در نظر گرفته است: [۷]

۱. الزام متخلف به اجرای قرارداد (ماده ۲۱۹ و ملاک ماده ۲۳۷ ق. م)

۲. فسخ و انفساخ قرارداد (مواد ۳۹۶ به بعد ق. م. و ملاک مواد ۳۸۷ و ۳۹ ق. م.)

۳. الزام متخلف به جبران خسارت (ماده ۲۲۱ ق. م.)

۴. اجرای تعهد به جای متعهد اصلی (ماده ۲۲۲ ق. م.)

ب. تعریف و اقسام قراردادهای بیمه عمر

۱. تعریف و ارکان

قرارداد بیمه عمر را می‌توان به این صورت تعریف کرد:

«بیمه عمر قراردادی است که به موجب آن بیمه‌گر در مقابل دریافت حق بیمه مقرر تعهد می‌کند مبلغ معینی را یکجا به شکل سرمایه بیمه شده و یا در مدت معین به شکل مستمری به بیمه‌گذار یا شخص ثالث که از طرف بیمه‌گذار (بیمه شده) تعیین می‌شود و یا به وراثت بیمه شده بپردازد. موعد ایفای تعهد بیمه‌گر ممکن است فوت بیمه شده و یا حیات او در زمان معین باشد» [۸].

به استناد ماده ۱ ق. ب، در قرارداد بیمه شخصی که متعهد می‌شود در صورت وقوع یا بروز حادثه خسارت وارده را جبران نماید «بیمه‌گر»؛ طرفی را که با پرداخت حق بیمه تحت حمایت بیمه‌ای قرار می‌گیرد «بیمه‌گذار» و آنچه در ازای تعهد بیمه‌گر به او داده می‌شود «حق بیمه» و موردی که قرارداد بر روی آن منعقد می‌شود «موضوع بیمه» نامیده می‌شود. با مطالعه قراردادهای بیمه عمر مشخص می‌گردد که ارکان زیر را باید به آنها افزود.

استفاده کننده: شخصی که توسط بیمه گذار و با رضایت بیمه شده به عنوان ذینفع در سند بیمه‌نامه معین می‌گردد تا سرمایه بیمه در صورت تحقق شرایط بیمه‌نامه به وی پرداخت شود.

بیمه شده: در مواردی که شخصی دیگری اقدام را بیمه‌عمر می‌کند، اولی بیمه‌گذار و دومی بیمه شده است. این تمایز از لحاظ آثار حقوقی اهمیت دارد.

۲. اقسام قراردادهای بیمه عمر

قراردادهای بیمه‌عمر در قالب ماده ۱۰ ق.م. به هر نوع قابل انعقادند و دلیل نمی‌توان تمام اقسام فرعی آن را برشمرد. با این وجود این نوع قراردادها به سه دسته عمده تقسیم می‌شود:

۱-۲. بیمه عمر در صورت حیات

در این نوع قرارداد بیمه، پرداخت سرمایه بیمه از سوی بیمه‌گر منوط به زنده ماندن بیمه شده تا مدت معینی است که در سند بیمه‌نامه مشخص شده است. اقسام عمده بیمه‌عمر در صورت حیات عبارتند از: تأمین مضاعف، تأمین مطلق، بیمه‌عمر به شرط حیات بدون استرداد حق بیمه، بیمه به شرط حیات با استرداد حق بیمه، بیمه‌عمر مستمری در صورت حیات و بیمه عمر به شرط حیات اشتراکی.

۲-۲. بیمه عمر در صورت وفات

در این نوع قرارداد، تعهد بیمه‌گر فقط در صورت فوت بیمه شده در طول مدت بیمه محقق می‌گردد. نکته مهم در این قرارداد این است که ذینفع معین شده در بیمه-نامه به طور قطع شخص یا اشخاصی غیر از بیمه شده می‌باشد، البته در صورت سکوت در این مورد به تصریح ماده ۲۴ ق. ب، این سرمایه به ورثه بیمه شده متوفی پرداخت می‌شود.

قرارداد بیمه عمر در صورت وفات را می‌توان به بیمه تمام عمر، بیمه موقت، بیمه به شرط فوت قابل تبدیل و بیمه زندگی کودکان تقسیم‌بندی کرد.

۲-۳. بیمه عمر مختلط

در این نوع از قرارداد بیمه عمر، خطر فوت و نیز احتمال زنده ماندن بیمه شده به طور همزمان تحت پوشش بیمه قرار می‌گیرد و بر حسب این که بیمه شده در موعد قرارداد زنده باشد یا فوت کند، سرمایه بیمه به خود وی یا بازماندگانش پرداخت می‌شود.

بیمه عمر مختلط را می‌توان به بیمه عمر مختلط عادی، بیمه عمر دارای سررسید معین، بیمه مستمری خانوادگی، بیمه استمرار زندگی و بیمه زندگی اشتراکی تقسیم‌بندی کرد.

گفتار دوم - ماهیت حقوقی قراردادهای بیمه عمر

سکوت قانون مدنی در مورد عقد بیمه و عدم شفافیت مقررات قانون بیمه به همراه مخالفت عده‌ای از فقها با اعتبار قراردادهای بیمه عمر، این قراردادها را از نظر ماهیت حقوقی مبهم ساخته است. در اینجا به بررسی این موضوع در خصوص قراردادهای بیمه عمر پرداخته می‌شود. اثبات اعتبار قراردادهای بیمه عمر، ماهیت این قراردادها و خصوصیات قراردادهای بیمه عمر به ترتیب مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف. اثبات اعتبار قراردادهای بیمه عمر

قراردادهای بیمه عمر با در نظر گرفتن این که از سوی برخی محققین با معاملات ربوی، قمار و شرط‌بندی، اکل مال و باطل مقایسه می‌شوند، ممکن است حرام به حساب آیند. ولی پذیرش این نوع قراردادها از سوی فقها و مراجع تقلید در سال‌های اخیر این تردید را نفی نموده و صحت قراردادهای مذکور را به اثبات می‌رساند. آیات عظام تقلید، سید ابوالقاسم خوئی(ره)، امام خمینی(ره)، شیخ یوسف صانعی و مکارم شیرازی قراردادهای بیمه را در رساله توضیح المسائل خویش بررسی نموده و آن را معتبر شمرده‌اند [۹].

از سوی دیگر ادعای غرری بودن قراردادهای بیمه عمر با این واقعیت که تمام شرایط انعقاد و اعتبار این قراردادها در سند بیمه نامه به صراحت ذکر می‌گردد، قابل پذیرش

نیست. خطرهایی که امروزه زندگی بشر را تهدید می‌کنند، سبب شده‌اند اشخاص بتوانند زندگی خویش را تحت پوشش بیمه‌ای قرار دهند و این حقیقتی است که با هیچ مانع عقلی و شرعی روبرو نیست.

از دیدگاه حقوقی، هر چند قراردادهای بیمه عمر با عقود چون صلح، هبه، جعاله و وصیت مقایسه شده‌اند ولی بررسی ماهیت این قراردادها نشان می‌دهد که باید قایل به استقلال این نوع قراردادها شد. در واقع، توجیه قراردادهای مدرن که متناسب با نیازهای نوین بشری به وجود آمده‌اند، در قالب عقود سنتی مورد پذیرش نیستند. ماده ۱۰ ق.م. که به تقلید از ماده ۱۱۳۴ قانون مدنی فرانسه، وضع شده است هر قراردادی که با قانون و نظم عمومی (ماده ۹۷۵ ق.م) منافات نداشته باشد، معتبر و اجرای آن را ضروری می‌داند.

مسئله‌ای که مطرح می‌شود این است که آیا با استناد به ماده ۱۰ ق.م، می‌توان قراردادهای بیمه عمر را در زمره عقود معین پنداشت، در حالی که شرایط و ارکان آن به طور صریح در هیچ قانونی نیامده و عملاً با توجه به نوع قراردادها به صورت فرم چاپی از سوی بیمه‌گر تهیه و توسط بیمه گذار تکمیل می‌گردد؟

عقود معین، قراردادهایی هستند که از گذشته میان مردم متداول بوده و آثار، شرایط و احکام خاصی دارند. آشکار است که قراردادهای بیمه عمر به هر قسمی که باشند، هیچ کدام از شرایط مذکور در تعریف عقود معین را ندارند تا در زمره آنها محسوب شوند. سکوت قانون مدنی و اشاره ای به بیمه عمر در قانون بیمه بدون ذکر شرایط و ارکان آن، این نوع قراردادها را به هیچ وجه در قالب عقود معین وارد نمی‌سازد و هر عقیده‌ای در خصوص عقد معین دانستن این قراردادها - چنانچه توسط بیشتر حقوق دانان ارائه شده - فاقد تحلیل حقوقی و بدون توجه به ماهیت این نوع قراردادهاست.

ماده ۲۳ ق.ب، تعیین مبلغ پرداختی در بیمه عمر را لازم دانسته که به نظر نمی‌رسد نکته‌ای خارج از قواعد عمومی قراردادها باشد. لزوم رضایت کتبی بیمه شده قبل از بیمه زندگی وی توسط شخص دیگری که در این ماده مقرر گردیده، حکم جدیدی

است. لزوم اهلیت بیمه گذار - در ماده مذکور مقرری - موضوع جدیدی نیست و در صورت سکوت قانون گذار بیمه نیز قابل استنباط بود.

در قسمت اول ماده ۲۴ ق. ب، یک حکم استثنایی به عنوان اصل مطرح می شود، زیرا ممکن است بیمه شده اشخاصی را غیر از ورثه خویش به عنوان ذینفع بیمه زندگی خود انتخاب کند. ماده مذکور دارای این ایراد نیز هست که فقط شامل تعیین ذینفع در قرارداد بیمه عمر به شرط فوت می شود و سایر اقسام قراردادهای مذکور را در بر نمی گیرد.

ماده ۲۵ این است که در بیشتر مواقع بیمه گذار فقط متعهد به پرداخت حق بیمه ها و طرف صوری قرارداد است و بیمه شده حق تغییر و تعیین ذینفع را دارد. از سوی دیگر اگر در قرارداد بیمه عمر، شخص ثالث در قبال پرداخت عوض به عنوان ذینفع تعیین شده باشد، بیمه گذار حق تغییر وی را ندارد و این مورد را باید در حکم انتقال بیمه نامه دانست.

ماده ۲۶ ق. ب، مقرر می دارد: «در تمام مدت اعتبار قرارداد بیمه عمر، بیمه گذار حق دارد وجه معین در بیمه نامه را به دیگری منتقل کند. انتقال مزبور باید به امضای انتقال دهنده و بیمه گر برسد». در حالی که در فرض تعدد بیمه گذار و بیمه شده، این حق فقط برای بیمه شده است. از سوی دیگر شخص ثالثی که در قبال عوض به عنوان ذینفع تعیین شده به دلیل این که تعیین وی را باید در حکم انتقال دانست، حق انتقال بیمه نامه را داراست که هیچ یک از این موارد در ماده ۲۶ پیش بینی نشده است.

ماده ۲۷ ق. ب، نیز اشکال های عمده ای دارد، زیرا فقط شامل قرارداد بیمه عمر به شرط فوت است و سایر اقسام قراردادهای بیمه عمر را در بر نمی گیرد. از آنچه در تحلیل مواد قانون بیمه راجع به بیمه عمر گفته شده نکات زیر قابل استنباط است:

۱. «با نام» بودن قرارداد به مفهوم «معین» بودن آن نیست. زیرا بر خلاف آنچه برخی از حقوق دانان تصور می کنند، [۱۰] شرایط عقد معین در قانون یا عرف به طور کامل مذکور است و از این رو در این نوع قراردادها اگر در مورد خاصی سکوت شود، طرفین به دلیل ذکر آن در قانون یا عرف به آن ملتزمند. برای مثال، به موجب ماده ۳۵۶

ق. م، توابع مبیع داخلی در بیع خواهد بود حتی اگر طرفین اطلاعی از این امر نداشته باشند.

۲. با توجه به این که، با نام و در عین حال غیر معین بودن قراردادهای بیمه عمر اثبات شد، باید تمام شرایط قرارداد در هنگام انعقاد از سوی بیمه‌گر و بیمه‌گذار تعیین شده و مورد توافق قرار گیرد تا از اختلاف‌های بعدی جلوگیری شود.

ب. ماهیت قراردادهای بیمه عمر در حقوق

تحلیل قراردادهای بیمه عمر در قالب ماده ۱۰ ق.م.ایجاب می‌کند تا طرفین این قرارداد، حقوق اشخاص ثالث در قراردادهای بیمه عمر و تعلیق این قراردادها به‌طور دقیق بررسی شود. این موارد را مورد بحث قرار می‌دهیم.

۱. طرفین قراردادهای بیمه عمر

برای این که دقیقاً تشخیص دهیم چه کسانی به عنوان طرفین قراردادهای بیمه عمر هستند علاوه بر ماده یک ق.ب، باید عرف بیمه‌ای را مد نظر قرار دهیم. هر شخصی که به نوعی در قراردادی دخیل باشد، طرف قرارداد نیست. به علاوه در قراردادهای بیمه عمر انتقال بیمه‌نامه یا توثیق آن می‌تواند دخالت طرف جدیدی را مطرح سازد که بررسی آن لازم است. طرفین قرارداد بیمه عمر با در نظر گرفتن قانون بیمه و عرف شرکت‌های بیمه شامل اشخاص زیر می‌باشند:

۱-۱. بیمه‌گذار

شخصی که قرارداد بیمه عمر را با یک بیمه‌گر منعقد می‌کند، می‌تواند شخص حقیقی یا حقوقی باشد. این شخص در اغلب موارد شخص حقیقی است ولی در بیمه‌نامه‌های جمعی می‌توان گفت که فقط شخص حقوقی است. بیمه‌گذار می‌تواند زندگی خویش یا شخص دیگری را بیمه کند که در صورت اخیر، رضایت کتبی بیمه شده در مورد انعقاد قرارداد ضرورت دارد. با دقت در قسمت دوم ماده ۲۳ ق.ب که بر این امر دلالت دارد، استنباط می‌شود انعقاد قرارداد بیمه عمر به صورت دخالت، به این صورت که اگر شخصی به جای بیمه‌گذار با بیمه‌گر قراردادی منعقد نماید، مشمول قواعد عمومی قراردادهای بیمه و به استناد ماده ۲۴۷ ق.م.غیر نافذ خواهد بود و منع

بیمه‌عمر دیگری بدون رضایت وی بنا بر ماده ۲۳ ق. ب فقط برای جلوگیری از قمار و گروگیری و ممانعت از جنایت (قتل بیمه شده توسط ذینفع) بوده و برخلاف نظر برخی از نویسندگان شامل موردی که شخص برای بیمه گذار ولی به نام او اقدام به انعقاد بیمه‌عمر نماید، نمی‌شود. [۱۱]

بیمه‌گذار متعهد به حسن نیت و دادن اطلاعات کامل به بیمه‌گرمی باشد که در صورت تخلف از این امر بر حسب مورد، قرارداد باطل یا قابل فسخ خواهد بود. (مواد ۱۲ و ۱۳ ق. ب)

۱- ۲. بیمه‌گر

به موجب ماده یک ق. ب، بیمه‌گر طرف قرارداد به حساب می‌آید و بنا بر ماده ۳۱ قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری، فقط می‌تواند شخص حقوقی - شرکت سهامی عام ایرانی - باشد. در صورت پرداخت حق بیمه‌ها از سوی بیمه‌گذار، بیمه‌گر - در صورت حصول شرایط - متعهد به پرداخت سرمایه بیمه در موعد مقرر در بیمه‌نامه می‌شود.

۱- ۳. منتقل‌الیه (انتقال گیرنده)

با توجه به این که با انتقال بیمه‌نامه به شخص دیگر، حقوق و تعهدات مندرج در آن نیز به وی منتقل می‌شود، لذا باید او را طرف قرارداد محسوب کرد.

با در نظر گرفتن عرف بیمه‌ای، بیمه‌شده در صورتی که شخصی غیر از بیمه‌گذار باشد، به هیچ وجه طرف قرارداد بیمه‌عمر نیست. شخصی را که بیمه‌نامه عمر را در قبال مطالبات خود به رهن می‌گیرد، - بنا بر مواد ۷۷۷ و ۷۷۹ ق. م - نباید طرف قرارداد بیمه عمر پنداشت، زیرا چه بسا ذینفع مدیون با پرداخت دیون خویش بیمه‌نامه را قید وثیقه آزاد کند.

۲. حقوق اشخاص ثالث در قراردادهای بیمه‌عمر

اشخاص ثالثی که ممکن است در بیمه‌نامه عمر دارای حقوقی باشند عبارتند از، ذینفع معین شده در بیمه‌نامه و طلبکاران بیمه شده. حقوق این اشخاص به ترتیب مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۲-۱. حقوق ذینفع در بیمه نامه عمر

به طور کلی تعیین ذینفع در بیمه‌نامه‌ها به دو صورت است که با در نظر گرفتن هر یک از آنها حقوق خاصی به وی اختصاص می‌یابد.

۲-۱-۱. اگر ثالث بدون پرداخت عوض و به صورت تبرعی از سوی بیمه‌گذار به عنوان ذینفع تعیین شده باشد، عمل بیمه‌گذار «ایقاع معلق جایز» است و در این صورت به استناد مواد ۲۵ و ۲۶ ق.ب، بیمه‌نامه قابل انتقال و ثالث ذینفع قابل تغییر است.

۲-۱-۲. اگر ثالث در قبال پرداخت عوضی به بیمه‌گذار به عنوان ذینفع تعیین شده باشد، در این صورت قرارداد لازمی میان ثالث و بیمه‌گذار، علاوه بر قرارداد بیمه که میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار وجود دارد، منعقد می‌شود و به استناد قسمت اخیر ماده ۲۵، ثالث ذینفع غیر قابل تغییر و بیمه‌نامه فقط از سوی او قابل انتقال است و این مورد را باید در حکم انتقال دانست.

چنین قراری بین ثالث ذینفع و بیمه‌گذار در صورتی در تعهدات بیمه‌گر خواهد بود که به اطلاع شرکت بیمه‌گر برسد و بیمه‌نامه نیز تسلیم ثالث شود و یا اینکه حقوق وی در حاشیه بیمه‌نامه نوشته شود.

۲-۲. حقوق طلبکاران در بیمه نامه عمر

در حقوق انگلیس، سند بیمه‌نامه عمر می‌تواند از سوی بستانکاران در ازای دیون شخصی که دارنده حقوق و مزایای مقرر در بیمه‌نامه است، توقیف شود. [۱۲] در حقوق ایران نیز چون تمام اموال مدیون به جز استثنای دین باید در خدمت تصفیه دیون او باشد، لذا هیچ مانعی در راه توقیف و ایفای طلب از بیمه‌نامه عمر وجود ندارد. نکته مهم این است که بیمه‌نامه عمر برای بدهی‌های بیمه‌گذار قابل توقیف است، البته اگر بیمه‌نامه به طور قطعی منتقل شده باشد یا شخص ثالث در قبال عوض به عنوان ذینفع تعیین شده باشد، بیمه‌نامه فقط برای دیون اشخاص اخیر قابل توقیف می‌باشد. در هر صورت، شرکت بیمه‌گر در صورت توقیف وجه بیمه‌نامه نزد خویش از سوی دادگاه، مکلف است سرمایه بیمه را در سررسید به شخص یا اشخاصی که دادگاه تعیین می‌کند، بپردازد و به ذینفعی که در بیمه‌نامه مشخص شده تعلق نمی‌گیرد.

۳. تعلیق در قراردادهای بیمه عمر

از میان اقسام تعلیق، نوع تعلیق در عقد بیمه تعلیق در اثر است. بدین معنی که قرارداد به طور کامل در عالم اعتبار منعقد می شود ولی آثار آن معلق می گردد. ماده ۱ق.ب با موکول کردن تعهد بیمه گر به «وقوع یا بروز حادثه» موجب این ابهام می شود که تعهد بیمه گر همیشه احتمالی است. ولی در قراردادهای بیمه عمر این امر به اطلاق صدق نمی کند، زیرا در قرارداد بیمه عمر در صورت حیات، همیشه تعهد بیمه گر به پرداخت سرمایه معلق به حیات بیمه شده در مدتی است که در بیمه نامه مشخص شده است، اما در برخی از اقسام قرارداد بیمه عمر در صورت حیات نظیر بیمه تمام عمر یا در همه اقسام قرارداد بیمه عمر مختلط به هیچ وجه تعهد بیمه گر معلق نیست، بلکه همانند تعهد بیمه گذار منجز است. برای مثال، در بیمه تمام عمر با فوت بیمه شده در هر زمان که اتفاق بیفتد و در بیمه عمر مختلط با حیات یا فوت بیمه شده در موعد مقرر در بیمه نامه، بیمه گر متعهد به پرداخت سرمایه بیمه به ذینفع معین شده در قرارداد می گردد.

بنابراین بر خلاف برخی از نویسندگان که تمام اقسام قراردادهای بیمه عمر را معلق می دانند [۱۳]، و موافق با نظر برخی دیگر [۱۴] باید با تفکیک به همان صورتی که در فوق ذکر شد، برخی از اقسام قرارداد بیمه عمر را معلق و برخی دیگر را منجز دانست.

ج. خصوصیات قراردادهای بیمه عمر

قراردادهای بیمه عمر از نظر ساختاری در حقوق قرارداد، به شرح زیر می باشند:

۱. لزوم نسبت به بیمه گر و جواز نسبت به بیمه گذار - چون در حقوق بیشتر کشورهای جهان، بیمه گذار هر زمان می تواند با خودداری از پرداخت اقساط حق بیمه، عملاً به قرارداد خاتمه دهد باید قرارداد را نسبت به وی جایز دانست ولی بیمه گر در صورت دریافت حق بیمه ها در هر صورت ملزم به پوشش بیمه ای است.

۲. رضایی بودن - ماده ۲ ق. ب به لزوم کتبی بودن سند بیمه اشاره دارد، ولی باید با در نظر گرفتن «اصل رضایی بودن معاملات» و «اصل صحت» (ماده ۲۲۳ ق.م) انعقاد

قرارداد بیمه عمر بدون تشریفات زائدرا امکان‌پذیر دانست، هر چند این صحبت لزوم کتبی بودن بیمه‌نامه را نفی نمی‌کند.

۳. معوض بودن - به تصریح ماده ۱ ق. ب.، تعهد بیمه‌گذار به پرداخت اقساط حق بیمه و تعهد بیمه‌گر به پوشش بیمه‌ای و پرداخت سرمایه به صورت یکجا یا مستمری در مقابل هم قرار می‌گیرد، از این رو باید قراردادهای بیمه عمر را معوض دانست.

۴. احتمالی بودن برخی اقسام - چنانچه در بحث تعلیق در قراردادهای بیمه عمر گفته شد، تنها برخی از اقسام این قراردادها معلق به وقوع حادثه فوت یا حیات در زمان معین است. البته این نکته مهم را باید در نظر داشت که تعهد بیمه‌گذار به پرداخت اقساط حق بیمه، در هر حال منجز و قطعی است.

۵. عهدی بودن در قراردادهای بیمه عمر بیمه‌گذار و بیمه‌گر هر کدام تعهدهایی را می‌پذیرند. لذا این قراردادها را باید عهدی دانست و نه تملیکی.

۶. آزاد بودن - استاندارد و از قبل موجود بودن نمونه قرارداد بیمه عمر نزد بیمه‌گر نباید موجب این تصور شود که قرارداد مذکور از جمله عقود «تحمیلی» است، هر چند این امر حقوق بیمه‌گذار را در معرض خطر قرار می‌دهد. [۱۵]

۷. متعادل بودن - اگر از احتمالی بودن تعهد بیمه‌گر در برخی از اقسام قراردادهای بیمه عمر بگذریم، تعهدات طرفین درقبال هم متعادل است و تفکر ارزشمند بیمه‌گذار به تأمین آتیه خویش یا بازماندگان هر گونه تردید در این مورد را بی‌اعتبار می‌سازد.

۸. مستمر بودن - قرارداد بیمه عمر، در صورتی که اتفاق پیش بینی نشده‌ای به وقوع نپیوندد، با پرداخت اقساط حق بیمه تا بروز حادثه مقرر در بیمه‌نامه استمرار می‌یابد و با پرداخت سرمایه به طور کامل از سوی بیمه‌گر خاتمه پیدا می‌کند.

۹. تبعیت از قواعد عمومی قرارداد - هیچ دلیلی بر این که قراردادهای بیمه عمر تحت شمول قواعد عمومی مقرر در قانون مدنی و سایر مقررات برای قراردادها نباشد، وجود ندارد. لذا جز در مواردی که قانون بیمه مقررات خاصی در نظر گرفته باشد، باید این قراردادها را از نظر شرایط اساسی صحت قراردادها، نحوه سقوط تعهدات تابع قانون مدنی دانست.

بر همین اساس درج هر نوع شرطی ضمن قرارداد بیمه عمر به شرط عدم تعارض با قانون، نظم عمومی یا اخلاق حسنه اشکال قانونی ندارد.

گفتار سوم - انعقاد قراردادهای بیمه عمر

الف. شرایط عام انعقاد قراردادهای بیمه عمر

ماده ۱۹۰ ق. م. مقرر می‌دارد: «برای صحت هر معامله شرایط زیر اساسی است:

۱. قصد طرفین و رضای آنها

۲. اهلیت طرفین

۳. موضوع معین که مورد معامله باشد

۴. مشروعیت جهت معامله.»

این شرایط در انعقاد قرارداد بیمه عمر نیز مورد نیاز است. برخی نکات خاص دربارهٔ قراردادهای مذکور را به طور خلاصه بررسی می‌کنیم.

۱. قصد طرفین و رضای آنها

در قرارداد بیمه عمر ایجاب قرارداد در قالب «پیشنهاد بیمه» که از سوی بیمه‌گر تهیه شده به عمل می‌آید، این پیشنهاد هیچ الزامی برای شرکت بیمه ایجاد نمی‌کند. در قراردادهای بیمه عمر باید نسبت به تمام آنچه در قرارداد ذکر می‌شود، توافق صورت گیرد [۱۶]، در غیر این صورت قرارداد بر حسب مورد باطل یا قابل فسخ خواهد بود.

۲. اهلیت طرفین

اهلیت بیمه‌گذار تابع قواعد عمومی قراردادهاست. در خصوص اهلیت بیمه‌گر بحث وجود دارد، زیرا ماده ۳۱ قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری در حکمی مقرر می‌دارد: «عملیات بیمه در ایران به وسیله شرکت‌های سهامی عام ایرانی که کلیه سهام آنها با نام بوده و با رعایت این قانون و طبق قانون تجارت به ثبت رسیده باشند، انجام خواهد گرفت ...». در حقوق انگلیس به موجب ماده ۲ قانون شرکت‌های بیمه‌مصوب ۱۹۸۲ [۱۷] فقط اشخاص حقوقی می‌توانند به‌عنوان بیمه‌گر عمل کنند [۱۸]. در آمریکا نیز دیوان عالی این کشور مقرر نموده که هر ایالتی می‌تواند انعقاد قراردادهای بیمه را از

سوی هر یک از اشخاص حقیقی و حقوقی که طبق قانون آن ایالت فاقد صلاحیت بیمه‌گری هستند، ممنوع نماید و در اکثر ایالت‌ها، اشخاص حقیقی (انسان‌ها) از این که بیمه‌گر بیمه عمر باشند، منع شده‌اند. [۱۹]

چنین رویه‌ای معقول به نظر می‌رسد، زیرا صرف نظر از پیچیدگی‌های تخصصی مربوط به محاسبات فنی و شرایط خاص بیمه‌های عمر معلوم نیست که اگر شخص حقیقی بیمه‌گر عمر فوت کند یا مجنون یا ورشکسته شود، تعهدات مالی وی - که غالباً سنگین نیز هست - چگونه ایفا می‌شود.

۳. مورد معامله

یکی از مشکلات در تحلیل قراردادهای بیمه‌عمر، تعیین موضوعی است که تحت پوشش بیمه قرار می‌گیرد. برخی از نویسندگان به اشتباه، شخص بیمه شده را موضوع قرارداد دانسته‌اند [۲۰]، که با نمونه قراردادهای شرکت‌های بیمه همخوانی دارد ولی دارای این ایراد اساسی است که نمی‌توان در آن «انسان» را موضوع محسوب کرد. زیرا «شخصیت قابل احترام و دارای کرامت انسان مقدس تر از آن است که درگیر آثار مالی معاملات شود» [۲۱] و بعد از گذشت و نابودی دوران برده‌داری، انسان هیچ وقت موضوع قرارداد نبوده است. بنابراین در قراردادهای بیمه عمر موضوع قرارداد عبارتست از اقساط حق بیمه و سرمایه بیمه.

موضوع تعهد بیمه‌گذار عبارت است از پرداخت اقساط حق بیمه و برخی تعهدهای فرعی نظیر حسن نیت، دادن اطلاعات کامل و مورد تعهد بیمه‌گر «تأمین بیمه‌ای و ایجاد امنیت خاطر برای شخص بیمه‌گذار و بیمه شده» و اثر آن پرداخت سرمایه بیمه و مبنای محاسبه میزان تعهد بیمه‌گر زندگی یا فوت و شرایط جسمی، اقتصادی و سنی بیمه شده است نه این که بیمه شده شخصاً موضوع قرارداد باشد.

۴. مشروعیت جهت

مشروعیت قرارداد بیمه عمر در حال حاضر در تمام کشورهای دنیا پذیرفته شده است. با این وجود بیمه‌عمر از ابتدا مبنایی برای دو حرکت نادرست بوده است، اولی شرط‌بندی

و قمار در عمر دیگران و دیگری وسوسه شیطانی قتل بیمه شده از سوی ذینفع برای رسیدن هر چه زودتر به سرمایه بیمه.

برای جلوگیری از هر دو اشکال در حقوق کامن لا قاعده‌ای به وجود آمد که به موجب آن شخصی که به عنوان ذینفع تعیین می‌شود باید در زندگی بیمه شده دارای «منفعت قابل بیمه» [۲۲] باشد، یعنی از فوت بیمه شده ضرری به وی وارد شود. لذا شخصی که هیچ رابطه‌ای با بیمه شده ندارد، نمی‌تواند ذینفع بیمه‌نامه زندگی او باشد و بیمه‌نامه‌هایی که در آنها بین ذینفع و بیمه شده، منفعت قابل بیمه وجود ندارد یا انگیزه طرفین از انعقاد قرارداد قمار و شرط بندی بر روی عمر بیمه شده است فاقد اعتبار می‌باشد [۲۳].

متأسفانه چنین قاعده‌ای در قانون بیمه و عرف بیمه‌ای ایران وجود ندارد و شاید به همین دلیل است که قانون بیمه رضایت کتبی قبلی بیمه شده را برای بیمه‌زندگی وی غیر لازم دانسته است. البته شرکت‌های بیمه در بیشتر کشورهای جهان، سند بیمه‌نامه خودکشی بیمه شده تا مدت معین یا قتل او از سوی ذینفع را از موارد معافیت خویش از پرداخت سرمایه بیمه قرار می‌دهند، هر چند در مورد قتل بیمه شده از سوی یکی از اشخاص ذینفع در فرض تعدد ایشان، فقط ذینفع قاتل از سرمایه بیمه محروم می‌شود.

ب. شرایط خاص انعقاد قراردادهای بیمه عمر

برای این که قراردادهای بیمه عمر دارای اعتبار باشند، شرایط خاصی مورد نیاز است که باید در سند بیمه‌نامه به طور دقیق تعیین شوند. عبارتند از این شرایط: تعیین خطر مورد بیمه، تعیین تاریخ شروع پوشش بیمه‌ای، تعیین میزان حق‌بیمه و اقساط آن، تعیین میزان و نحوه پرداخت سرمایه بیمه و تعیین ذینفع (استفاده کننده) که به ترتیب مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱. تعیین خطر مورد بیمه - در قراردادهای بیمه عمر برحسب نوع خطری که مورد پوشش قرار می‌گیرد، متفاوت است. اگر چه در هر سه نوع قرارداد (در صورت حیات، در صورت فوت و مختلط) پذیرش بیمه شده ممکن است همراه با معاینات پزشکی یا

بدون آن باشد ولی در مواردی که سرمایه بیمه‌ای زیادی تعیین می‌شود یا بیمه شده پیشنهادی تندرست به نظر نمی‌رسد، بیمه‌گر اقدام به معاینات پزشکی می‌کند. در قرارداد بیمه عمر در صورت فوت، خطر یعنی فوت بیمه شده در مدتی که در قرارداد دقیقاً معین شده است. البته در قرارداد بیمه تمام عمر، عملاً خطری تعیین نمی‌شود زیرا بیمه‌گر در صورت فوت بیمه شده در هر زمان که اتفاق بیفتد، متعهد به پرداخت سرمایه می‌باشد. در ایالات متحده آمریکا بیمه زندگی اشخاصی که به دلیل ابتلا به بیماری‌های مهلک نظیر ایدز و سرطان، مرگشان حتمی است، در سال‌های اخیر بسیار شایع شده است. بدین معنی که مؤسسه‌هایی موسوم به «شرکت پرداخت هزینه‌های فوق العاده» [۲۴] با پرداخت اقساط حق بیمه این نوع بیمه‌نامه‌ها، خود به عنوان ذینفع بیمه‌نامه تعیین می‌شوند و در عوض تعهد می‌کنند که در دوران حاد بیماری بیمه شده از وی پرستاری نمایند [۲۵].

خطر مورد بیمه در قرارداد بیمه عمر در صورت حیات، احتمال زندگی بیمه شده در مدتی است که در بیمه نامه صریحاً قید شده است. در بیمه عمر مختلط خطر، تلفیقی از دو نوع قبلی است و در واقع تعیین خطر، فقط در تعیین ذینفع مؤثر است (البته ذینفع در صورت حیات در مدت مقرر می‌تواند خود بیمه شده باشد یا بعد از فوت او بازماندگان وی باشند) و اثر حقوقی دیگری ندارد.

۲. تاریخ شروع پوشش بیمه‌ای - پوشش بیمه‌ای بنا بر یک قاعده جهانی از زمان پرداخت اولین قسط حق بیمه شروع می‌شود، البته ممکن است موکول به صدور بیمه‌نامه یا امر دیگری شود که در این صورت با هیچ اشکالی از نظر حقوقی روبرو نیست. مسئله ای که اهمیت دارد این است که گاهی در بیمه‌نامه، تاریخی زودتر از تاریخ ارائه پیشنهاد بیمه قید می‌گردد که هر چند در عرف ایران رواج ندارد، ولی از نظر تحلیلی جالب است، این عمل که در فارسی می‌توان آنرا «پس‌گرد در پوشش بیمه‌ای» [۲۶] نامید در آمریکا و انگلیس شایع می‌باشد، هر چند در این کشورها نیز بنا بر عرف بیمه و رویه قضایی پس‌گرد بیمه‌ای برای بیش از یک سال ممنوع است.

پس گرد بیمه‌ای با تقاضا یا رضایت متقاضی بیمه و اغلب در موردی انجام می‌شود که لازم باشد سن بیمه‌ای کم و حق بیمه کمتری در نظر گرفته شود.

۳. تعیین میزان حق بیمه و اقساط آن - عمده‌ترین تعهد بیمه‌گذار پرداخت حق بیمه است و باید میزان آن به طور دقیق در بیمه‌نامه تعیین شود. پرداخت حق بیمه بنابر توافق طرفین می‌تواند به صورت یکجا یا در اقساط یک ماهه، شش ماهه، فصلی و سالیانه انجام شود. عدم پرداخت این اقساط برای بیمه‌گر غالباً حق فسخ یا کاهش سرمایه بیمه (بیمه مخفف) ایجاد می‌کند، هر چند در حقوق فرانسه پرداخت وام و مساعده مالی به بیمه‌گذار از سوی شرکت بیمه از طریق پیش پرداخت سرمایه بیمه، پیش بینی شده است [۲۷].

۴. تعیین میزان و نحوه پرداخت سرمایه بیمه - به موجب ماده ۲۳ ق.ب، «در بیمه عمر ... مبلغ پرداختی بعد از مرگ ... باید به طور قطع در موقع عقد بیمه بین طرفین تعیین شود». شرکت‌های بیمه، تناسب بین حق بیمه دریافتی و سرمایه پرداختی را مبنای تعهدات خویش قرار می‌دهند. پرداخت این سرمایه می‌تواند به صورت یکجا یا مستمری انجام شود و بدیهی است که در صورت امتناع بیمه‌گر از تأدیه آن، ذینفع به استناد سند بیمه‌نامه می‌تواند در دادگاه محل اقامت شعبه‌ای از شرکت بیمه‌گر که بیمه‌نامه را صادر نموده، بر علیه شرکت اقامه دعوی نماید.

۵. تعیین ذینفع (استفاده کننده) - ماده ۲۵ ق. ب، به بیمه‌گذار حق تعیین ذینفع را داده است و این امر موجب این تصور می‌شود که بیمه‌گذار حق تعیین ذینفع و حق تغییر او را دارد. این موضوع تا حد زیادی درست می‌باشد ولی اطلاق ماده دارای ایرادهای زیر است:

۱-۵. بنا بر عرف شرکت‌های بیمه، بیمه شده نیز باید به تعیین ذینفع در بیمه‌نامه رضایت دهد. این امر فقط در صورت تعدد بیمه‌گذار و بیمه شده صدق می‌کند و جنبه تشریفاتی دارد.

۲-۵. در مواردی که به موجب قرارداد میان بیمه شده و بیمه‌گذار یا به دلیل فرض قانونی نظیر رابطه کارگری و کارفرمایی، بیمه‌گذار برای پرداخت اقساط حق بیمه با

بیمه‌گر طرف قرارداد به حساب می‌آید؛ این بیمه شده است که در واقع حق تعیین و تغییر ذینفع را دارد.

۳-۵. در حالت سکوت طرفین در تعیین ذینفع، ماده ۲۴ ق. ب، در بیمه عمر در صورت فوت تکلیف قضیه را روشن نموده و ورثه (بیمه شده) متوفی را ذینفع دانسته و در سایر اقسام قراردادهای بیمه عمر، در چنین حالتی قرارداد را باید از نظر حقوقی محل بحث و جدل حقوقی مبنی بر اعتبار یا عدم اعتبار قرارداد بیمه و بطلان یا عدم بطلان بیمه‌نامه دانست، هر چند در بیمه‌نامه‌ها عدم تعیین ذینفع بسیار استثنایی است.

ج. انتقال و توثیق بیمه‌نامه‌های عمر

۱. انتقال بیمه‌نامه عمر

ماده ۲۶ ق. ب، امکان انتقال «وجه معینه در بیمه‌نامه» را شناسایی نموده و تنهایی‌گذار را دارای این حق دانسته است و این در حالی است که انتقال دهنده بیمه‌نامه می‌تواند بیمه شده یا ذینفع باشد. زیرا اگر ذینفع در قبال عوض تعیین شده باشد یا بیمه‌گذار به دلیل یک تعهد قراردادی یا قانونی، اقدام به بیمه زندگی غیر نماید، دارنده بیمه‌نامه در واقع ذینفع ثالث یا بیمه شده است. بدیهی است که در سایر موارد بیمه‌گذار است که به عنوان مالک و دارنده بیمه‌نامه حق انتقال آن را دارد.

با انتقال بیمه‌نامه عمر که ممکن است از طریق صدور الحاقیه، ظهرونیسی یا به موجب سند رسمی انجام شود، تمام حقوق بیمه‌نامه همانند حق مطالبه سرمایه بیمه در صورت تحقق شرایط، اخذ وام به استناد بیمه‌نامه و حق توثیق بیمه‌نامه به انتقال گیرنده واگذار می‌شود. البته در صورتی که توافق مغایری نباشد، انتقال گیرنده به عنوان طرف قرارداد جدید با بیمه‌گر متعهد به پرداخت اقساط باقیمانده حق بیمه خواهد بود. بعد از انتقال در صورتی که صحیح انجام گرفته باشد، طلبکاران منتقل‌الیه حق توقیف و مطالبه حقوق خویش را محل بیمه‌نامه دارا می‌شوند.

۲. توثیق بیمه‌نامه‌های عمر

به لحاظ ارزش مادی سند بیمه‌نامه عمر، رهن گذاشتن آن در قبال دیون یا برای دریافت وام از سوی دارنده آن رایج است. دارنده را باید در اینجا شخصی دانست که در بحث

انتقال مشخص گردید و در این خصوص بحث مجزایی به نظر نمی‌رسد. توثیق بیمه-نامه عمر موجب می‌شود تا بیمه‌نامه در صورت عدم وصول طلب ازسوی وثیقه-گیرنده (مرتهن) قابل اجرا باشد. لذا مرتهن به موجب ماده ۷۸۰ ق.م، برای استیفای طلب خود از مبلغ مندرج در بیمه‌نامه بر سایر بستانکاران برتری خواهد داشت .

توثیق بیمه‌نامه‌های عمر، ظاهراً با ماده ۷۷۴ ق.م که رهن دین یا منفعت را باطل می-داند و ماده ۷۷۲ همان قانون که قبض مرتهن را شرط می‌داند، در تعارض است ولی به دلایل زیر توثیق این بیمه‌نامه‌ها را باید صحیح دانست.

۱-۲. امروزه حقوق‌دانان در این امر که می‌توان اسناد را به وثیقه گذاشت، اتفاق نظر دارند [۲۸]. هر سند بهاداری نظیر چک، سفته یا بیمه‌نامه، قابلیت توثیق دارد و باید با تفسیر موسع مواد معارض با این واقعیت در قانون مدنی یا اصلاح آنها حقوق کشور را با قواعد پذیرفته شده بین‌المللی هماهنگ کرد.

۲-۲. ماده ۲۵ ق.ب، انتقال وجه معینه در بیمه‌نامه را مجاز می‌داند و مفهوم مخالف ماده ۷۷۳ ق. م، هر مالی که قابل نقل و انتقال است را قابل رهن می‌شمارد. از این رو به نظر می‌رسد که چون بیمه‌نامه عمر قابلیت انتقال دارد، به طریق اولی باید قابلیت رهن داشته باشد زیرا رهن نسبت به انتقال در مرتبه خفیف‌تری قرار دارد و چه بسا دارنده بیمه‌نامه (راهن) با پرداخت دیون خویش بیمه‌نامه را از قید توثیق آزاد نماید.

گفتار چهارم - آثار حقوقی قراردادهای بیمه عمر

اگر قرارداد دارای آثار حقوقی نباشد یا در راه اجرای مفاد آن موانعی ایجاد شود در واقع، مفهومی بی اعتبار و حتی در مواردی که شخص با علم به عدم امکان اجرا به انعقاد آن مبادرت می‌ورزد، عملی «سفهی» و «غرری» به حساب می‌آید. در این گفتار آثار حقوقی قراردادهای بیمه عمر را نسبت به سه دسته عمده این قراردادها بررسی می‌کنیم. ابتدا به تعهدهای بیمه‌گذار - که در تمام اقسام تقریباً یکسان است - پرداخته می‌شود.

الف. حقوق و تعهدات بیمه گذار در مرحله اجرای قرارداد

هر چند بیمه گذار می تواند با اراده خویش از پرداخت اقساط حق بیمه امتناع نماید، ولی این امر برای وی دارای آثاری از دو بعد متفاوت است: اگر بیمه گذار تعهدی در قبال شخصی برای پرداخت حق بیمه نداشته باشد، با عدم پرداخت این اقساط فقط بیمه گر حق فسخ یا تبدیل بیمه نامه به حالت مخفف را با رضایت بیمه گذار پیدا می کند. ولی اگر بیمه گذار برای نمونه در فرض تعدد وی با بیمه شده متعهد به پرداخت اقساط حق بیمه باشد، امتناع از پرداخت این اقساط می تواند از ناحیه بیمه شده، طرح دعوی مسئولیت مدنی علیه وی را در پی داشته باشد.

در صورت رضایت بخش بودن وضع جهانی بیمه شده، بیمه گذار می تواند در طول مدت اصلی بیمه نامه، تقاضای برقراری مجدد بیمه نامه فسخ یا مخفف شده را نماید. از دیگر حقوق بیمه گذار، توانایی اخذ وام به موجب بیمه نامه، حق بازخرید بیمه نامه در صورتی که حق تغییر ذینفع را داشته باشد، حق انتقال و توثیق بیمه نامه می باشد.

ب. آثار حقوقی قرارداد بیمه عمر در صورت فوت

۱. ماهیت سرمایه - سرمایه ای که باید به موجب بیمه نامه به ذینفع پرداخت شود، به هیچ وجه ترکه بیمه شده متوفی به حساب نمی آید. زیرا ترکه باید از اموالی باشد که از طرف خود میت در فرض حیات قابل استیفا و دخل و تصرف باشد، در حالی که مبلغ بیمه مذکور چنین نیست [۲۹].

لذا طلبکاران بیمه شده و وراث او حقی بر وی ندارند، هر چند بستانکاران ذینفع حق دارند طلب خویش را از محل سرمایه بیمه مطالبه کنند.

در تقسیم سرمایه میان وراث بیمه شده، در عرف بیمه ای تقسیم بندی بر مبنای طبقات ارث است ولی تقسیم به تساوی باید به عنوان یک اصل پذیرفته شود.

۲. اثبات استحقاق سرمایه بیمه - ذینفع یا ذینفع های مشخص شده در بیمه نامه باید برای وصول آن مسایلی را اثبات کنند که عبارتند از: اثبات فوت بیمه شده (همراه با اثبات علت فوت و در بیشتر موارد انجام معالجات متعارف)، اثبات فوت در موعد مقرر در بیمه نامه، اثبات ذینفع بودن، اثبات پرداخت اقساط حق بیمه با استناد به

رسیدهای بیمه‌گذار. به علاوه در هنگام دریافت سرمایه بیمه، باید بیمه‌نامه و الحاقیه‌های آن و گواهی انحصار وراثت را ارائه دهند.

یکی از اقسام بیمه عمر در صورت فوت در حقوق آمریکا بیمه شخصی است که در یک مؤسسه نقش عمده‌ای دارد و به بیمه شخص کلیدی [۳۰] شهرت دارد که گسترش آن در ایران نیز مفید است.

ج. آثار حقوقی قرارداد بیمه عمر در صورت حیات

در این قرارداد در بیشتر موارد شخص بیمه شده به عنوان ذینفع تعیین می‌شود و می‌تواند با اثبات حیات خویش در مدت معین در بیمه‌نامه برای دریافت سرمایه بیمه که ممکن است پرداخت آن به صورت یکجا یا مستمری تعیین شده باشد، به شرکت بیمه مراجعه نماید. هر چند که هیچ مانعی در اینکه ذینفع شخصی غیر از بیمه شده - برای مثال طلبکاران او - باشد، وجود ندارد.

با توجه به اهمیت دقیق سن بیمه شده در این قرارداد، در صورتی که در تعیین سن بیمه شده اشتباهی رخ دهد، بر حسب اینکه ناشی از تدلیس بیمه‌گذار یا بیمه شده یا صرفاً یک اشتباه باشد، برای بیمه‌گر حق فسخ قرارداد یا در مواردی ابطال آن را ایجاد می‌کند، علاوه بر این فاعل عمل را می‌توان به عنوان کلاهبردار تحت تعقیب کیفری قرار داد.

د. آثار حقوقی قرارداد بیمه عمر مختلط

با توجه به این که در این قرارداد احتمال فوت و حیات بیمه شده همزمان تحت پوشش بیمه‌ای قرار می‌گیرد، پس انداز و تأمین آتیه اهمیت زیادی دارد و تقریباً در تمام موارد اشخاص تحت تکفل بیمه شده به عنوان ذینفع تعیین می‌شوند. در قرارداد بیمه عمر و پس‌انداز با مشارکت در منافع، پرداخت سرمایه از سوی بیمه‌گر به صورت مستمری انجام می‌شود و در سایر اقسام قرارداد بیمه عمر مختلط نیز ممکن است سررسید معینی برای پرداخت سرمایه تعیین شده باشد که در این صورت سرمایه بر حسب این که بیمه شده زنده باشد یا فوت نموده باشد به خود وی یا استفاده‌کنندگان بعد از او پرداخت می‌شود.

در صورت امتناع شرکت بیمه از پرداخت سرمایه بیمه ذینفع می‌تواند در دادگاه محلی که شعبه بیمه‌گر در آنجا واقع است، بر علیه بیمه‌گر اقامه دعوی نماید. بدیهی است که ادعا بر مبنای مسئولیت قراردادی می‌باشد و دادگاه در صورت احراز قرارداد و حصول شرایط آن، بیمه‌گر را به پرداخت سرمایه بیمه محکوم می‌کند و در غیر این صورت او را از مسئولیت معاف می‌گرداند.

نتیجه گیری

شفافیت تعهدهای طرفین - بیمه‌گر و بیمه‌گذار- در قراردادهای بیمه عمر می‌تواند تأثیر زیادی در گسترش این بیمه‌نامه‌ها داشته باشد. هنوز هم برای برخی از مردم چستی و هستی قراردادهای بیمه عمر در ابهام قرار دارد و اطلاع رسانی دقیق در این زمینه اهمیت به سزایی دارد. رویکرد صنعت بیمه به سوی اقسام جدید این قراردادها نظیر بیمه عمر با مشارکت در منافع و اشاره دقیق به آثار حقوقی قرارداد در سند بیمه نامه مهم به نظر می‌رسد. از سوی دیگر تمایل به بیمه زندگی اشخاص بیمار و قبول پرداخت اقساط حق بیمه ایشان از طرف مؤسسات و سازمان‌های خیریه، بیمه اشخاص مهم که دارای مدیریت قوی و «کلیدی» در مؤسسات و شرکت‌ها می‌باشند - ولو در قبال حق بیمه زیاد و با سرمایه بیمه‌ای بالا- باید توسعه یابد و گام‌های لازم برای هماهنگ سازی مقررات قدیمی بیمه عمر - از جمله قانون بیمه - با ضوابط و مقررات نوین صنعت بیمه بین‌المللی با در نظر گرفتن تجربه کشورهای پیشرفته در این زمینه برداشته شود.

یادداشت‌ها و منابع

۱. Birds , John (۱۹۹۷), *Modern Insurance Law* , ۴ed. , Sweet & Maxwell , London ۱۹۹۷ , p . ۲.

۲. جوهریان، محمدولی. (۱۳۷۳)، " بیمه عمر"، تهران، انتشارات بیمه‌ایران، چاپ اول

- ۳ . دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۲)، «لغت نامه»، جلد سوم، زیر نظر دکتر محمدمعین و دکتر سیدجعفر شهیدی، چاپ اول (دوره جدید)، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۵۵۸.
- ۴ . در خصوص مباحث فقهی درباره عقد بیمه رجوع شود:
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۱)، بررسی فقهی مسئله بیمه، تهران، انتشارات میقات، ۱۳۶۱.
- ۵ . شهیدی، مهدی. (۱۳۷۷)، «تشکیل قراردادها و تعهدات»، تهران، انتشارات حقوقدان، چاپ اول، ص ۳۶. ش ۹.
- ۶ . عقد شانس *Aleatory Contract*، قد قطعی *Commutatre Contract*
- ۷ . برای دیدن پاره ای از ضمانت اجراها برای تخلف از قرارداد، رجوع شود:
- شیروی، عبد الحسین. (۱۳۷۷)، «فسخ قرارداد در صورت امتناع متعهد از انجام تعهد در حقوق ایران»، مجله مجتمعا آموزش عالی قم، سال اول، شماره اول.
- ۸ . زنگنه، مسعود. (۱۳۷۹)، «ماهیت و آثار حقوقی قرارداد بیمه عمر» فصلنامه صنعت بیمه، بیمه مرکزی ایران، سال پانزدهم، شماره ۵۸، ص ۸۶.
- ۹ . خویی، سید ابوالقاسم، «توضیح المسائل»، مشهد انتشارات سعید، چاپ بیست و هفتم، ص ۵۵۳-۵۵۲، مسائل شماره ۲۹-۲۵؛ موسوی خمینی، سید روح الله (امام ره)، «توضیح المسائل»، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ص ۳۵۲، مسائل شماره ۲۸۵۸-۲۸۵۶؛ صانعی، یوسف، رساله توضیح المسائل، چاپ دهم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵، ص ۴۸۲-۴۸۱، مسائل شماره ۲۹-۲۵؛ مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳)، رساله توضیح المسائل، قم، انتشارات مدرسه الإمام امیرالمؤمنین (ع)، چاپ هفتم، ص ۵۰۱-۵۰۰، مسائل شماره ۲۴۴۰-۲۴۳۸.
- ۱۰ . شهیدی، مهدی، منبع پیشین، ص ۲۷، ش ۴۷.
- ۱۱ . جهانشاهی، محمد. (۱۳۳۶)، «بیمه از نظر حقوق مدنی»، مجله ماهانه کانون وکلای دادگستری، س ۹، ش ۴ (مسلسل ۵۴)، ص ۱۴۳.
- ۱۲ . Andrews, Geraldine & Millett, Richard, (۲۰۰۰), *Law of Garantees*, ۳ Ed. Sweet & Maxwell, p. 6.

۱۳. آل شیخ، محمد. (۱۳۸۱)، "ماهیت حقوقی و خصوصیات عقد بیمه در بیمه‌های عمر و مسؤلیت مدنی"، فصلنامه صنعت بیمه، بیمه مرکزی ایران، س ۱۷، ش ۲ (شماره مسلسل ۶۶)، ص ۱۲۸.
۱۴. دستباز، هادی. (۱۳۷۷)، "اصول و کلیات بیمه‌های اشخاص"، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول، جلد دوم، ص ۱۱.
۱۵. کریمی، آیت. (۱۳۷۸)، کلیات بیمه، تهران، انتشارات بیمه مرکزی ایران، چاپ چهارم.
۱۶. Legh – Jones , Longmore , Birds & Owen , *MacGillivary on Insurance Law* (relating to all risks other than marine) , ۹ Ed. Sweet & Maxwell , London ۱۹۹۷ , p . ۸۹ .
۱۷. Insurance Companies Act ۱۹۸۲ .
۱۸. Birds , John , op cit , p . ۱۰ , ۱۱ .
۱۹. McGill , Dan . M , *Formation of Life Insurance Contract : Part ۱* , in : (Internet) http://www.amercoll.edu/course_page/hs۳۲۴/pdfs/۳۲۴assign۰۳.pdf . p. ۳۸-۳۹ .
۲۰. مدنی کرمانی، عارفه، "حقوق بیمه"، تهران، انتشارات مجد، چاپ اول، ص ۶۳ و عرسان علیان، شوکت محمد، التأمین فی الشریعه و القانون، الطبعة الثالثة، دارالشوفا، ریاض ۱۴۰۶ هـ. ق. ۱۹۹۶، م، ص ۲۲.
۲۱. شهیدی، مهدی، منبع پیشین، ص ۱۱۹، ش ۷۹.
۲۲. Insurable Interest .
۲۳. Holdr , E A (۱۹۷۰), *Houseman's Law of Life Assurance* , vEd, Butterworths, P. ۷۸ .
۲۴. Viatical Settlement Company .
۲۵. Mc Gill , Dan . M , op cit (part ۲) , P . ۸۱-۸۲ .
۲۶. Backdating , Antedating .

۲۷. اوپر، ژان لوک. (۱۳۷۸)، "بیمه عمر و سایر بیمه‌های اشخاص"، ترجمه دکتر جانعلی محمود صالحی، تهران، چاپ دوم، انتشارات بیمه مرکزی ایران، ص ۴۸-۴۹.

۲۸. در خصوص امکان توثیق بیمه نامه های عمر، بحث مستقلی انجام نشده است، با این حال قواعد آن از توثیق اسناد تجاری قابل استنباط است و بر این اساس بررسی موضوع با مراجعه به منابع زیر انجام شده است:

- رعدی، کامبیز. (۱۳۷۸)، *توثیق اسناد تجاری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق دانشگاه شیراز، استاد راهنما: دکتر عبدالعلی غزنوی جهرمی، (منتشر نشده).

- اخلاقی، بهروز. «بیشی پیرامون توثیق اسناد تجاری»، تهران، نشریه

دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۲۴.

۲۹. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، "دایره المعارف حقوق مدنی و تجارت"، چاپ مشعل آزادی، ص ۶۷۰ و نیز "نظریه مشورتی اداره حقوقی دادگستری" (۱۳۷۳)، شماره ۷/۱۵۷۱.

۳۰. Keyperson Insurance .